

KUTSALI İFADE ETMEK *DİN FENOMENOLOJİSİNE GİRİŞ*
(TEORİ, METOT VE UYGULAMA) JAMES L. COX, ÇEV. FUAT AYDIN,
İZ YAYINLARI, İSTANBUL 2004, 263 SAYFA.

KUTSALI İFADE ETMEK *DİN FENOMENOLOJİSİNE GİRİŞ*



ADNAN GÜNEŞ*

Dini çalışmalarda fenomenolojik metodun işlevselliğini ölçmeye çalışan Cox'un kitabı üç ana bölümden oluşan ve alt başlıklarla zengin ve kapsamlı bir yapıya sahip bir eserdir. **İlk bölümde** *din fenomenolojisi* üst başlığıyla kaleme alan yazar, dinin farklı disiplinlere göre yapılan tanımlarını ve fenomenolojinin tanımını vermeye çalışmıştır. Tanımlamadan sonra Din fenomenolojisinin dinler tarihi ile arasındaki farkı vermeye çalışarak fenomenolojinin din çalışmalarında uygulanmasına dikkat çekmiştir. Ayrıca din fenomenolojisinin gerekliliği üzerinde durarak nedenlerini belirtmeye çalışmıştır. Dördüncü kısımda fenomenolojik metodu bir örnek çalışma üzerinden değerlendirmeye çalışmıştır. **İkinci bölümde** ise yazar, *fenomenler* üst başlığıyla çeşitli fenomenleri analiz etmeye, incelemeye almıştır. Bu bağlamda mitler ve ayinleri, kutsal uzmanlar ve sanatı, kutsal metin ve ahlakı, inanç tiplerini ele almıştır. **Üçüncü bölümde** ise Cox, *dinin anlamına doğru* üst başlığı ile kutsal ve sınırsız değer hakkında açıklamada bulunarak eidetik sezginin dinin özünü ve anlamını kavramadaki etkisini ele almaya çalışmıştır.

* Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü Dinler Tarihi Anabilim Dalı, Araştırma Görevlisi (adnangns82@gmail.com)

Yazar, bu kitabın, din fenomenolojisini din bilimlerine dâhil etmek amacı ve gayretiyle kaleme alındığını belirtmiştir. Eserin, din metodolojisini analiz ve incelemeye almak adına bir giriş kitabı olması ümidiyle yazıldığını da belirtmiştir. Ayrıca kitabın bir başka hedefinin dine giriş derslerinde kullanılan metinlerdeki boşluğu doldurmak olduğunu da vurgulamıştır.

Cox, birinci bölümde din fenomenolojisi konusunu açıklamak için öncelikle Din ve Fenomenoloji nedir? Sorularına cevaplar arar. Bu sorulara cevap ararken dinin ne kadar komplike bir yapı olduğu üzerinde durur. Ayrıca din alanında neyi dini fenomen kabul edip, neyi dini fenomen kabul etmeyeceğimiz konusunda sorulan sorulara cevap aramak gerektiğini vurgular. Dinin tanımı için John Ferguson'un *Dünya Dinlerine Dair* kitabına başvurur. Bu kitaptan dinin teolojik, ahlaki, felsefi, psikolojik ve sosyolojik tanımların tamamını vererek, bu tanımlardan hareketle her disiplin için özet mahiyetinde bir tanım yapar. Bu tanımları verdikten sonra tanımlamalardaki problemleri vererek analiz etmeye çalışır. Bu bağlamda Hall, pilgrim, Cavanagh gibi Amerikalı bilim adamlarının dört karakteristik problemi tespit ettiğini belirtir: Belirsizlik darlık, kompartmanlara ayırma (yani dini hayatın bir yönüne indirgeme) ve ön yargı. Ayrıca Barnhart'ın geleneksel din tanımları hakkındaki eleştirisini ve tespit ettiği problemleri de vermeye çalışır. Bu problemleri de şöyle sıralamıştır: Yapılan tanımların bazılarının tabiatüstü inancı esas aldığını, bazılarının değerlendirmeci tanımlar, bazılarının sulandırılmış tanımlar ve bazılarının genişletilmiş tanımlar olduğunu ifade eder. Bu problemleri verdikten sonra kendi alternatif bir din tanımını şöyle yapar: “*Din insanların (Ben-Biz) için sınırsız değerde olan ve uygun bir şekilde kendisine cevap verdikleri varlığın değişik sembolik ifadesidir.*”

Cox, fenomenolojiyi felsefi bir hareket olduğunu belirterek Edmund Husserl'e atfedilen “*bilgi elde etmeye yönelik felsefi bir metot*” olarak tanımlar. Nitekim Merleau-Ponty'nin fenomenolojiyi “*bir düşünme tarzı*” olarak tanımladığını, fenomenolojinin şahsın içinden başladığını ve kişinin dışındaki nesnel bir tasviri olduğunu ve görünen her şeyin sorgulanması gerektiğini belirtir. Bir fenomenoloğun ya da gözlemcinin inceleme yapmadan önce izleyeceği metodun; önce Paranteze alma (epoche), sonra eidetik sezgi eyleminde bulunması şeklinde sunar. Epoche, gözlemcide var olan ön kabullerin, inançların askıya alınması; Eidetik sezgi ise gözlemcinin fenomenlerin gerçek yapısını ve asli anlamını görmesini ve nesnelere isimlendirilmesi sağlayan durumdur. Böyle bir yöntemle inançlı cemaatlerin tecrübelerinden elde edilen fenomenler incelendiğinde anlamlı hale gelir.

Yazar, bu metodun din bilimlerine uygulanması için dokuz adımlık bir uygulamanın olması gerektiğini söyler ve bu adımları şöyle sıralar: Epoche’u yerine getirme, Empatik müdahaleyi icra etme, Epoche’u devam ettirme, Fenomenleri tasvir etme, Fenomenleri isimlendirme, İlişkileri ve süreçleri tasvir etme, Paradigmatik modeli inşa etme, Eidetik sezgiyi yerine getirme, Sezgiyi test etme.

Yazar din fenomenolojisi ile dinler tarihi arasında farklılık olduğunu söyleyen Kristensen ve Widengren gibi bazı bilim adamlarının görüşlerini verir; fakat kendisinin Eliade gibi dinler tarihi ile din fenomenolojisi arasında bir fark olduğunu kabul etmez. Eliade dinler tarihi ile din fenomenolojisi arasında bir fark görmemiştir. Çünkü Eliade, dinler tarihinin yalnızca “bilgiyi kataloglamak” olmadığını, “empirik metodu kullanarak dini bir tecrübenin bir anlamını ya da dünyanın dini bir anlamını yakalamak olarak tanımlar. Ayrıca o, din fenomenolojisini tarihsel ve gözlemsel metotların birlikte çalışmasına tekabül ettiğini belirterek fenomenolojinin “bütüncül bir din bilimi” olduğunu söyler.

Cox, din fenomenolojisinin dinin nesnel bir tanımının yapılması ihtiyacından, teolojik kompartmanlara ayırmanın yanlışlığından ve bilimsel indirgemeciliği önleme gereksiniminden dolayı geliştiğini savunur. Çünkü indirgemeciliğin, yani bir disiplinin ön kabullerine göre dini bilgiyi uydurmaya/uyarlamaya çalıştığımızda dindarın anlamlandırdığı dini fenomenlerini tahrif edeceğimizi iddia eder. Dolayısıyla böyle bir yaklaşım, taraflı bir görüş öne sürdüğü için nesnel bir din çalışmasını yansıtmaz.

Cox, dini bir fenomeni dindarın anladığı şekilde anlamlandırıp tasvir etmek için ve bilimsel bir çalışma ortaya koyabilmek için fenomenolojik metottaki adımları sırasıyla uygulamak gerektiğini belirtmiştir. Bunun için fenomenolojik metodu kullanarak, Zimbabwe ‘de Vaşavaşa halkının mahalli bir ölüm ayini üzerinde uygulayarak fenomenlerin özel tiplerini, yapılarını ve özlerini anlamaya ve tasvir etmeye çalışmıştır.

Cox, ikinci bölümde fenomenolojik metot gereği fenomenleri tasnif etmeye çalışmaktadır. Bu bağlamda birbiriyle ilişkili olan fenomenleri, örneğin, mitler ve ayinleri vermektedir. Çünkü mit, kutsal bir tezahürü anlatırken iken ayin, kutsalın resminin canlandırılmasıdır. Ayrıca Mitler ve ayinler fenomen tipleri arasındaki ilişkiyi Eliade ile birlikte, Ninian Smart ve Joseph Campbell’in görüşlerinden yararlanarak vermeye çalışmıştır. N. Smart miti, “kutsal bir sinema filmi”; ayini de Eliade gibi “mitin esas bağlamı” olarak ifade eder. Campbell ‘a göre bir toplum için ‘hakikat’ olan mitler, ayinlerde yeniden yürürlüğe konulur, tecrübe edilir. Böylece

yerellikten çıkıp evrensel bir özelliğe bürünür. Bu açıklamalardan hareketle Cox, Mitlerin tarihselliğini tartışmaya açar. Mitlerin tarihsel bir olaydan farkının olmadığını; çünkü “olduğuna inanılan bir olayın meydana gelip gelmemesi arasında bir fark”ın olmadığını, yani inanılıyorsa gerçekleşmemişse bile hatta doğru değilse bile doğru kabul edilmesi gerektiğini ifade eder.

Cox, Mitler ve ayinler arasındaki ilişkisinin anlamını sunmak için E. W. Nelson’un aktardığı bir Eskimo miti olan kuzgun miti üzerinden örneklendirmeye çalışmaktadır. Bu örnekten hareketle mitlerin ve ayinlerin birlikte faaliyet gösterdikleri ve dini öneme sahip oldukları sonucuna varmak istemiştir.

Cox’un fenomeolojik metotla incelemeye aldığı bir diğer ikili fenomen ise kutsal uzman ve sanattır. Kutsal uzman, dindar tarafından kutsal kabul edilen, kutsal ifade eden veya kişiyi kutsala bağlayan kişidir. Sanat da uzman kişinin kutsal ifade etmenin ve onu tecrübe etmenin bir şeklidir. Çünkü uzman, dans eder, dramaya katılır, kutsalı betimleyen özel bir elbise giyer ya da bazen sanatın bir nesnesi olur. İşte yazar birbiriyle bu denli ilişkili olan bu iki fenomeni anlamamız konusunda uzman tipler ve tasvirî-temsili sanatlar ile ilgili örnekler vermektedir. Kutsal uzman için verdiği tipler: Şamanistik/rahip tip, Peygamberî tip ve Kutsal şahıs tipi. Bu tiplerin ayrı ayrı verilmesinin sebebi kendi aralarında ayırıcı özellikleri sahip olmalarından ve bunda dolayı sağlıklı bir fenomenolojik tasnif yapmak dolayısıyladır. Sanatı da, tasvirî ve temsili olarak tasnif eder. Tasvirî sanat, “*dindarı aniden kutsalın huzuruna getiren ya da bu huzura çağıran şey*” olarak ifade edilir. Temsili sanat ise “*gelenek ya da dinin yaptığı gibi, daha çok didaktik ve öğretim fonksiyonu yerine getiren*”dir. Örnek olarak dindar kişinin, İsa’nın mozağinde Tanrının merhamet ve şefkatini görmesi ve böylece merhametli olmayı ve kurtuluş yolunu öğrenmesini verilmiştir. Bu iki sanat arasındaki fark dindarın ona yüklediği anlam çerçevesinde ortaya çıkar. Örneğin dindar, Michelangelo’nun resmine bakıp aşkın yaratıcının varlığını hisseder ve ihtişamı karşısında şaşırırsa, bu resim tasvirî olur; eğer onda Tanrının gücünü, yaratmasını ve beşerin Tanrıya muhtaç oluşu hakkındaki öğretiyi görürse, o zaman bu resim temsili olur.

Kutsal uzmanın sanatla ilişkisinin gerekçesini de sanat olmadan kutsal uzmanın aracılık edemeyeceği; sanatın, aracılığı sembolize eden bir vasıta olduğunu belirterek açıklamaya çalışmıştır.

Cox’un fenomenolojik metoda tabi tuttuğu bir diğer ikili fenomen ise kutsal metin ve ahlaktır. Yazar burada “şifahi kaynaklardan elde edilen dini geleneklerin yazılı hali” olarak ifade ettiği kutsal metinler ile bu metinlerde var olan ve örneklenen

ahlakî davranışlar arasındaki ilişkiyi vermeye çalışmıştır. kutsal metinlerin temelinin hiyerofaniler olduğunu belirten yazar, bu ilişkiye önce, Dinka kabilesinde anlatılan kutsal bir olay örneğini vererek bu hikâyede geçen hiyerofaniler dolayısıyla, olay şifahi kaynaktan olsa da, bunun kutsal metin sayıldığını söylemiştir. Sonra şifahi metinlerin yazılı hale gelişine örnek olarak İslam'ın kutsal metin serüvenini vermiş ve kutsal metnin (Kur'an'ın) harfi harfine kutsal mesajı içeren bir hiyerofani olduğu öne sürmüştür.

Kutsal metinlerde o dinin ahlakî kuralları ve emir-yasaklarını yazılı olarak görebiliriz. Ahlakî kodların kutsal metinlerde bulunması –şifahi gelenekte olsa da- bunların kutsaldan veya sınırsız değerden geldiğinin kanıtı sayılır. Böylece inanan için zorunlu olarak uyması gereken kurallar haline gelir. Sonuç olarak görüyoruz ki kutsal metinlerle Ahlak fenomenleri yakın bir ilişki içindedir. Çünkü ahlak, kutsal kabul edilen metinlerden kaynaklanmakta ve bunun için hakiki gerçeklik olarak inanılmaktadır.

Cox, ikinci bölümün sonunda dini fenomen olarak “İnançlar”ı ele almaktadır. İnançların kutsal boyutla eşsiz bir ilişki içinde olması dolayısıyla özel olarak yer vermek istemiştir. Bu bölümün gayesini, dindar şahsın ilgisinin objesini ya da objeye nasıl ulaştığını incelemek ve böylece dini bir paradigma inşa etmek olarak belirtmiştir. Yazar, inançları “*insanların kendileri için sınırsız değer (kutsal) olarak cevap verdikleri şey hakkındaki düşünceler, fikirler ve kanaatler*” olarak tanımlamıştır. İnanç ile sınırsız değer aynı şeyler olmadığını belirterek inancın, sadece kişinin kendi sınırsız değerini kendisinin anlamasını ve başkalarına iletmesine yardım eden bir araç olduğunu ifade etmiştir. İnançların dini geleneklerin kutsalın doğası hakkındaki bakışı ve kutsalla beşer arasındaki ilişki konusunda sahip oldukları şeyi tanımlamaya çalıştığını belirten yazar, daha açık olmak için inançları kategorize etmiştir. Üç inanç tipi öne sürer: sınırsız değeri tanımlayan *numinolojik*, beşer üzerinde odaklanan *antropolojik* ve insanlığın kurtuluş için gerçekleştirdiği yolla ilgili olan inanç da *soteriyolojik* inanç tipidir. Bu inanç tiplerini daha iyi konumlandırmak ve birbirleriyle olan ilişkileri anlamak için de bu kategorilerin Hinduizm'in Vedantik formu içinde nasıl şekil aldıklarını göstermeye çalışmıştır. Bu bağlamda yazar Hinduizm'in kutsal metinlerin fenomenlerinden (Upanişatlar) ve kutsal ayinlerinde kullanılan fenomenlerden (OM) yararlanmaya çalışmıştır. Böylece yazar, inançların dini gelenekler içinde özel konuma sahip olduklarını ortaya koymak için fenomenlerin ne kadar önemli olduklarını görmemizi istemiştir.

Yazar üçüncü bölümde kutsal ve sınırsız değeri iman ekseninde anlamlandırmaya çalışmaktadır. Öncelikle iman ile fenomenler arasında bir ayırım yaparak imanın,

tezahürlerden yola çıkıp kutsal hakkında bir anlayış ve bilinç sahibi olmak ya da sınırsız değeri algılama organı olduğunu; fenomenin ise müminin imanın ifade etme aracı olduğunu söyleyen N. Smart'ın görüşü etrafında konuyu ele almaya çalışmıştır. Ayrıca imanın odağında sınırsız değer olduğunu ve inançtan farklı olduğu konusunda Hintli Bilim Adamı D.G. Moses'in görüşleri etrafında analizde bulunmaya çalışmıştır. İmanın sınırsız değer ve inançlar arasında özel bir yeri olduğunu ifade eden yazar, inançların bir geleneğin sınırsız değer hakkında düşündüğü şeyi tanımladığını; ancak inanç olmadan imanın gerçekleşmeyeceğini belirtmiştir. Kısaca imanın muhtevası sınırsız değer, muhteva hakkındaki düşünceler ve fikirler ise inanç olarak iman-sınırsız değer-inanç üçlüsü arasındaki bağıntı şeklinde özetlenebilir.

Bu kısımda yazar, fenomenoloji metodun bel kemiği olan epoche'u kullanarak dindarın imanı anlamlandırması gerektiğini ve bu metot gereği gözlemci, dindarın imanı bildiği şekliyle kullanmaması gerektiğini ifade etmiştir. Yani gözlemci imanı kullanırsa nesnellikten uzaklaşacağı vurgusu yapılmıştır. Fenomenoloğun iman olmadan sadece imanın sonuçlarına bakarak görünmeyen şeyi, yani kutsalı görmeye çalışması gerekir. Ancak imanın sonuçlarından hareketle kutsalın kendisini ya da tezahürünü algılamanın mümkün olup/olmadığı ya da kutsalın kendisini tezahür ettirmek için var olmak zorunda mı? gibi bazı sorular yönelten yazarımız, ikinci soruya kutsalın kendisini olduğu gibi tezahür etmesine gerek olmadığını onu anlamlandırmak için dindarın onu nasıl algıladığına bakmanın yeterli olacağı fikrini öne sürer. İlk soru için ise Cox, Kutsal ve tezahürlerini Eliade'ın görüşleri çerçevesinde açıklamaya çalışarak cevap bulmaya çalışmıştır. Nitekim Eliade'ın insanın kutsalın kendisini tezahür ettirdiği şeyle kutsalın farkında olduğunu söylemesinden hareketle Cox, bunun iman, yani sınırsız değerın algılanması eylemi ile aynı şey olduğunu söylemiştir. Dolayısıyla iman ancak kutsalın tezahürleri aracılığı ile kutsalı anlamlandırabilir. Bu konuda Cox, Tao'dan ve İsa Mesih'ten bahsederek, bunların kutsalın tezahürleri olduğu ve bunlar aracılığı ile kutsalın tecrübe edildiği, ifşa edildiği görüşünü ileri sürmüştür. Ayrıca Eliade'dan hareketle İslam'daki Cebrail meleği ile Allah'ın kendini Hz. Muhammed'e tezahür ettiğini de ileri sürmüştür.

Üçüncü bölümün sonunda yazar, fenomenolojik metottaki son adım olan eidetik sezgiyi kullanarak dinin anlamını inananın gözünden kavramaya çalışmıştır. Bunu çeşitli örnekler vererek sunan yazar, fenomenolojik metodun nasıl nihayete erdiğini gösterme gayesindedir. Bu bağlamda Cox, Eidetik sezgiyi kullanan J.E. Barnhart ve M. Prozesky'in teorilerini sunar. Barnhart'ın dini anlamada kaynak olan

dini fenomenlerin esas bir ilgi içerdiğini, bu ilginin insanlığın faniliğiyle alakalı olduğunu, insanın mutluluğuna engel olan bu faniliğe karşı dinin bir cevap ortaya koyduğu görüşünü ve Prozesky'nin, dinin nihai mutluluğun arayışı olduğunu, faniliğe karşı mutluluğu garanti altına aldığını ifade eden görüşünü el almıştır. Cox, bu iki bilim adamının eidetik sezginin olumlu sonuçları olmasını sezdikleri dinin anlamını, dini fenomenleri inceleyip fenomenlerden çıkarmış olmalarına bağlamıştır. Mesela onların eidetik sezgilerinden şu olumlu sonuçlar çıkmıştır: Birincisi, bir din, insanlığın faniliğine ve nihai mutluluğuna vurgu yapıyorsa o din, yerel değil evrenseldir ya da dünya dinidir; İkinci olarak Tanrı ile birlikte bir dinin faniliğe ve mutluluğa vurgu yapılması; üçüncü olarak da bir dinin başka bir dine veya fenomenlerine göre tanımlamaktan kaçınılmasıdır. Yazar dinin anlamı konusunda yukarıdaki olumlu kriterlere ek olarak, her dinin sınırsız değere yönelik bir güvene ulaşmaya ve onu devam ettirmeye çalışması gerektiğini ifade etmiştir.

Cox, bu iki din bilimcisinin fenomenolojik metodu icra edip etmediklerini test ederek, epoche'u kullandıklarından ötürü yaptıkları nihai açıklamanın güvenilir olması gerektiğini ifade etmiştir. Çünkü epoche, fenomenolojik metotta güvenilirlik için önemli bir kriterdir.

Yazar, son olarak fenomenolojinin dini çalışmalar içinde kendine özgü terimleri olan bir disiplin olduğunu; ancak din çalışmalarında metot olarak bununla sınırlandırmamak gerektiğini söyler. Fakat fenomenolojik metodun gözlemciye adil ve objektif bir bakış verdiğini de vurgular. Dolayısıyla bir gözlemci dinin tanımını yaparken indirgemecilikten kurtularak ve önyargılardan uzaklaşarak bir tanımlama yapması gerektiğini ifade eder.